

Новікова О. О.

Донецький юридичний інститут Міністерства внутрішніх справ України

ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНЕ ВИРАЖЕННЯ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ОБСТАВИН У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Синтаксичний зв'язок відокремленої обставини в реченні складний і багатовимірний. Складниками загального зв'язку відокремленої обставини в реченні є напівпредикативний, підрядний прислівний, паралельний і сурядний зв'язки, що диференційовані за ознакою облігаторності/факультативності. Обов'язкові зв'язки – це напівпредикативний і підрядний прислівний, які притаманні всім відокремленим обставинам. Факультативними є паралельний і сурядний зв'язки, виявлювані в складі синтаксичної групи або синтаксичного ряду. Основним виявом відокремленої обставини є напівпредикативний зв'язок.

Напівпредикативність витлумачуємо як співвідношення основних і вторинних предикативних категорій. Напівпредикативність відокремленої обставини зумовлено в одночасному зв'язку її з присудком і підметом у двоскладному реченні й із присудком та об'єктом чи суб'єктом в односкладних реченнях. Обов'язковою умовою для включення відокремленої обставини до речення є наявність синтаксичних позицій головних членів незалежно від того, заміщені ці позиції або вільні. Фактичний матеріал засвідчує, що обов'язковою умовою для включення відокремленої обставини до речення є наявність (експліцитних чи імпліцитних) головних членів речення, що пояснює активне вживання відокремлених обставин у неповних реченнях. Необхідно наголосити, що відокремлені обставини в неповних реченнях можуть розпочинати текст, виконуючи тим самим текстотвірну функцію й набуваючи комунікативної ролі реми.

Охарактеризовано напівпредикативний зв'язок відокремлених обставин із різними типами присудків (простим і складеним). В односкладних реченнях розглянуто відмінності напівпредикативного зв'язку, що зумовлені типом головного члена речення й напрямом зв'язку відокремленої обставини.

Отже, диференційною ознакою речення з відокремленими членами є наявність напівпредикативного зв'язку. Перспективу подальшої роботи вбачаємо в комплексному аналізі відокремлених членів речення в різносистемних мовах.

Ключові слова: речення, напівпредикативний зв'язок, відокремлений член речення, відокремлена обставина, дієприслівник.

Постановка проблеми. Опис відокремлення як синтаксичного явища базований на понятті синтаксичного зв'язку як за умови внутрішнього, так і зовнішнього членування речення. Для панорамного аналізу відокремленої (непоширеної й поширеної) обставини необхідно з'ясувати диференційні ознаки відокремлення як такого, уточнити його статус у системі синтаксичних зв'язків між членами речення. Синтаксичний зв'язок відокремленої обставини в реченні багатовимірний, що охоплює напівпредикативний, підрядний прислівний, паралельний і сурядний зв'язки. До обов'язкових зв'язків зараховано напівпредикативний і прислівний, тоді як паралельний і сурядний зв'язки є додатковими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Структура та семантика відокремлених обставин є предметом вивчення в працях таких учених, як В. В. Бабайцева [1], Бархударов [2], І. Р. Вихо-

ванець [3], М. О. Вінтонів, І. О. Аксьонова [4], Г. О. Золотова [5], І. І. Ковтунова [6] та ін.

Питання статусу відокремлених членів речення й аналіз прислівних, відокремлених, уточнювальних і неприслівних поширювачів речення сьогодні є актуальним у сучасній лінгвістиці, що тісно переплетено із загальною типологією синтаксичного зв'язку.

Проблему предикативності (основної, додаткової тощо) досліджують як у зарубіжному (Е. Бенвеніст [7], Г. О. Золотова [5], І. І. Ковтунова [6] та ін.), так і у вітчизняному (І. Р. Вихованець [3], М. О. Вінтонів [8], О. В. Кульбаська [9]) мовознавстві.

У лінгвоукраїністиці не напрацьовано диференційних ознак відокремлених членів речення, не описано їх корелятивні вияви у формально-граматичному та семантико-синтаксичному аспектах.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в комплексному аналізі структурних і семантичних виявів відокремлених обставин у сучасній українській мові.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) з'ясувати статус відокремлених членів речення;

2) узагальнити диференційні ознаки відокремлених обставин у структурі речення.

3) проаналізувати структурні та семантичні вияви відокремлених обставин у сучасній українській мові.

Виклад основного матеріалу. Відокремлення – це інтонаційне, а іноді позиційне відокремлення від головних слів членів речення. Відокремлені члени, на відміну від невідокремлених, утворюють окрему від головного члена синтагму, вимовлену на більш низьких тонах, ніж інші синтагми в реченні (на письмі це зазвичай графічне оформлення комами) [2, с. 361–362; 3].

Кожен із факультативних зв'язків окремо включений до спільного зв'язку відокремленої обставини з головним складником речення, проте можливе їх співіснування в межах одного речення при об'єднанні різних відокремлених членів речення: *Подібно неправильно змонтованому літакові, що носить по аеродрому, зчиняючи шум і «стрілянину» з вихлопної труби, так і не піднявшись у небо, – не піднявся після громадянської війни й Захарко: сім'я, діти, старі рани...* (О. Довженко); *І, чуючи болючий, жахний сором і знаючи, що цього не треба було казати, і знаючи, що все одно й це не допоможе, старий князь робить горлом так, наче ковтає щось трудне, і одвертає голову вбік* (В. Винниченко).

На рівні відокремлених обставин провідним є напівпредикативний синтаксичний зв'язок, оскільки саме він водночас пов'язує відокремлену обставину з присудком і підметом, відкриває для неї позицію в реченні. Прилягання ж співіснує з напівпредикативним зв'язком, супроводжуючи його. Напівпредикативність – особливий характер поширення предикативного зв'язку, за якого залежний компонент одночасно підпорядкований присудку й підмету, на відміну від непередикативного поширювача, де залежні компоненти співвіднесені з присудком або підметом окремо [10, с. 68].

Провідним є зв'язок відокремленої обставини з присудком, саме тому за певних умов, наприклад, в односкладних реченнях, відокремлена обставина об'єктивно втрачає зв'язок із

суб'єктом, набуваючи зв'язку з об'єктивними поширювачами головного члена речення, проте збереження зв'язку з предикатом є обов'язкове, напр.: *Отримуючи волю для себе, неминуче відбираєш її в когось, не маючи ніяких обмежень, тим самим обмежуєш безліч інших істот* (П. Загребельний); *І плаче вночі і вдень, згадуючи своїх синів* (О. Гончар); *А її беруть під руки й ведуть, б'ючи по чім попало* (О. Гончар).

Двоспрямований зв'язок відокремленої обставини не має синтагматичної формалізації, він виявлюваний у парадигмі, напр.: *Труда сидить в альтанці, обнявши правою рукою стару покришену колонку* (В. Винниченко); *Похиливши голову, стараючись не дивитись у той бік, доктор Рудольф помалу шкандибає до самотньої, зовсім спорожнілої тепер лабораторії* (В. Винниченко).

Фактичний матеріал засвідчує, що обов'язковою умовою для включення відокремленої обставини до речення є наявність (експліцитних чи імпліцитних) головних членів речення, що пояснює активне вживання відокремлених обставин у неповних реченнях, напр.: *У глибині душі вважаючи себе найрозумнішим з усіх людей, з якими стикався, не любив провидців, а ще знав напевне: купити можна справді все, навіть найбільші таємниці, але купити знання про майбутнє ще нікому не вдавалося і не вдасться ніколи* (П. Загребельний); *Скочила на ноги, закружляла, по килимку, виспівуючи дзвінку веснянку, ніби драгуючи султана, посмикала за золотий хрестик, якого вперто не хотіла скидати* (П. Загребельний); *Лишаючись сама, плакала безслізно й невтішно над своєю долею, уже й ставши султанишею, бо ж однаково піднялася до цього високого звання не з радощів, не з весільних пісень, а з рабського пониження...* (П. Загребельний).

Функціують відокремлені обставини й у різних типах односкладних речень, напр.: а) означено-особових, напр.: *Не відаючи що, не знаючи як і де і яким способом, – читай!* (П. Загребельний); *Зціпивши зуби, день у день ріже залізо, латає комбайни, вирізає проіржавілі болячки та пухлини на тракторах...* (О. Гончар); б) неозначено-особових, напр.: *Знов скували вози І, поклавши на Бога надію, одбивались од ляхів, од зливи і од чуток* (Л. Костенко); *Отримуючи волю для себе, неминуче відбираєш її в когось, не маючи ніяких обмежень, тим самим обмежуєш безліч інших істот* (П. Загребельний); *Сходячи з могили, ступали обережно...* (О. Гончар); *Схопивши його під руки, шарпнули і потаскали*

додому (Ю. Федькович); в) узагальнено-особових, напр.: **Не знаючи броду** – не лізь в воду! (Нар. тв.); г) безособові, напр.: **П'яченці, за ними йшли архієпископи, тоді імператриця, яку виокремлено, зважаючи на її сан, графиня Тосканська з герцогом Вельфом становили мовби почесний супровід імператриці, інші світські князі супроводжували вже їх; людей тут не було: кожен ніс свій сан, свій титул, кожен мав триматися місця, визначеного для його титулу, процесія розтягнулася безмірно** (П. Загребельний); г) безособово-інфінітивних, напр.: **Знала на те єдиний спосіб: гордість, ховаючись за яку, можна досягти всього на світі** (П. Загребельний); **Як йому приємно стояти серед такого зеленого побратимства, розкинувши широко вузлуваті руки свої, підставивши небу кучеряву голову** (І. Цюпа); д) інфінітивних, напр.: **Перейти через цю ріку, не доторкуючись до неї, з сухими подошвами, легко й летючо, дати їй відчувати свою силу, владу, могуття, злість, уярмити, обезвладити, зневажити, хай корчиться, стогне, метається, кричить!** (П. Загребельний); **Маючи таку імперію, обмежуватися клаптем тіні під чадором?** (П. Загребельний); **Вселяти страх, не викликаючи ненависті, досить легко, якщо не зазіхати на манію підданих** (П. Загребельний).

Відокремлені обставини вживані в структурі двоскладного речення з нульовим підметом, напр.: **У глибині душі зважаючи себе найрозумнішим з усіх людей, з якими стикався, не любив провидців, а ще знав напевне: купити можна справді все, навіть найбільші таємниці, але купити знання про майбутнє ще нікому не вдавалося і не вдасться ніколи** (П. Загребельний); **Скочила на ноги, закружляла, по килимку, виспівуючи дзвінку веснянку** (П. Загребельний); **Ніби дратуючи султана, посмикала за золотий хрестик, якого вперто не хотіла скидати** (П. Загребельний); **Лишаючись сама, плакала безслізно й невітійно над своєю долею, уже й ставши султаншею, бо ж однаково піднялася до цього високого звання не з радощів, не з весільних пісень, а з рабського пониження...** (П. Загребельний).

Необхідно наголосити, що відокремлені обставини в неповних реченнях можуть розпочинати текст, виконуючи тим самим текстотвірну функцію й набуваючи комунікативної ролі реми: **Перебуваючи у 20-ті роки на керівній партійній і культурно-видавничій роботі, сприяла українському письменству, зокрема М. Хвильовому та його колу письменників** (М. Хвильовий); **І, ніби чекаючи відповіді від третьої особи, він здивовано дивився на товариша Марченка** (М. Хвильовий).

Найуживанішими є речення, у яких головний член поєднаний із простим і складеними дієслівним та іменним присудками. Сполучуваність визначується наявністю в кожному присудку дієслова як носія найважливіших предикативних категорій модальності й темпоральності, а в дійсному способі теперішнього й майбутнього часу – показників синтаксичної особи.

Відокремлена обставина поєднувана з простим дієслівним присудком, вираженим дієсловом у формі будь-якого способу (дійсного, наказового, умовного), напр.: **Підбігаючи то до одного, то до другого навісу й не находячи потрібного їй затишку, вона якось смішно сплескувала руками й плигала далі** (М. Хвильовий); **Підходячи до пристані, ревізор неохайно положив свою руку на плече Валентина і обережно відсторонивши його від Лесі, взяв Лесю під руку** (М. Хвильовий); **Мати враз посвіжішала й, виходячи з весняних плакатних вулиць за містечко, з надією дивилась в теплу легко-бірюзову далечинь** (М. Хвильовий).

Особливість зв'язку відокремленої обставини зі складеними присудками, як наголошує М. О. Герасименко, полягає в тому, що дає змогу залучити до системи присудка частини мови, які не спроможні своїми формами реалізувати граматичні значення речення (модальність і темпоральність), тобто категорії предикативності [11, с. 4]. Окреме вираження цих значень зумовлює різне спрямування обов'язкових зв'язків з відокремленою обставиною. Напівпредикативного – з предикативним центром загалом, прилягання – до призив'язкового зокрема, напр.: **Правда, Серьoga, від'їжджаючи на фронт і не припускаючи, очевидно, що далекий від позицій Богодучів скоро почне евакуюватись, не дав їй жадної поради** (М. Хвильовий); **Переглянувши другий розділ, письменник був страшенно задоволений** (М. Хвильовий); **А вийшло так, що замість родинного життя, «нового побуту» вона дістала безконечні дрібненькі сварки і, можна сказати, цілковиту родинну кабалу, бо, не маючи служки – а служки вона не мала не тільки тому, що їй бракувало коштів, а і тому, що Валентин «був рішуче проти служки» в «його домі» – бо, не маючи служки і маючи двох маленьких дітей, Леся не може збігати навіть до кінематографа** (М. Хвильовий); **Кирпа трохи випередив його, захопившись своєю добродушно-зловісною мовою, він вільно помахував лівою рукою, щоразу доторкуючись наголів'я меча, почепленого в нього при правому боці (бо ж правої руки не мав, доводилося призвичаюватися), але барон**

знав, що на просторому полі однорукий пере- силить одноногого, тож не став ждати того, що неминуче буде колись, а мовчки, вміло, хижо вдарив воєводу своєю дерев'яною попід коліна і, коли той, **втрачаючи рівновагу**, почав завалюватися назад, з усією жорстокою силою пожбури- в його своїми залізними руками вниз з височезних мурів (П. Загребельний).

Висновки і пропозиції. Отже, диференцій- ною ознакою речення з відокремленими членами є наявність напівпредикативного зв'язку. Відокремлені члени речення утворюють синтагму, яка на письмі зазвичай графічно оформлена комами. Перспективу подальшої роботи вбачаємо в комп- лексному аналізі відокремлених членів речення в різносистемних мовах.

Список літератури:

1. Бабайцева В. В. Русский язык. Синтаксис и пунктуация. Москва : Просвещение, 1979. 269 с.
2. Бархударов Л. С. Структура простого предложения современного английского языка. 2-е изд. Москва : ЛКИ, 2008. 200 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
4. Вінтонів М. О., Аксьонова І. О. Типологічні вияви синтаксичних конкретизаторів у сучасній українській мові. *Science and Education a New Dimension. Philology*. Budapest, 2018. № VI (47). Issue 160. С. 71–74.
5. Золотова Г. А. Очерки функционального синтаксиса русского языка. Москва : Наука, 1973. 352 с.
6. Ковтунова И. И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения. 2-е изд., стер. Москва : Едиториал УРСС, 2002. 240 с.
7. Бенвенист Э. Общая лингвистика / под ред. Ю. С. Степанова. Москва : Прогресс, 1974. 448 с.
8. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви. Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2013. 327 с.
9. Кульбабська О. Семантико-синтаксичні відношення рівня простого речення *Типологія та функції мовних одиниць* : науковий журнал на пошану член-кореспондента НАН України Івана Романовича Вихованця / редкол. : Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. № 2 (4). С. 104–116.
10. Попов А. С. Сегментация высказывания *Морфология и синтаксис современного русского литературного языка*. Москва : Наука, 1968. 189 с.
11. Герасименко Н. А. Грамматическая форма и семантическая структура предложений тождества в современном русском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык». Москва, 1999. 18 с.

Novikova O. O. THE FUNCTIONAL SEMANTIC USE OF THE SEPARATED ADVERBIAL MODIFIERS IN MODERN UKRAINIAN

The syntactic relationships of a detached adverbial modifier in the sentence are complex and multidimensional. The constituent elements of the overall set of relationships of a detached adverbial modifier in the sentence are semi-predicative, subordinative adverbial, parallel, and coordinative relationships. They are differentiated by their obligatoriness/optionality. Obligatory relationships include the semi-predicative and subordinative adverbial ones that are inherent in all detached adverbial modifiers. Optional relationships include the parallel and coordinative ones that are found in a syntactic group or a syntactic series. The main sign of a detached adverbial modifier is the semi-predictive relationship.

We interpret semi-predicativity as the ratio of primary and secondary predicative categories. The semi-predicativity of a detached adverbial modifier is conditioned by its simultaneous relationship with the predicate and the subject in a binuclear sentence, and with the predicate and the object or the subject in mononuclear sentences.

A prerequisite for including a detached adverbial modifier in a sentence is the presence of syntactic positions of the principal members regardless of whether those positions are substituted or vacant.

Detached adverbial modifiers in parcelled structures retain syntactic links to the corresponding component of the principal sentence, regardless of their location in the parcelled structure.

The semi-predictive relationship of detached adverbial modifiers with different types of predicates (simple and complete ones) has been characterized.

In mononuclear sentences, the differences of the semi-predictive relationship are conditioned by the type of the principal member of the sentence and the relationship direction of the detached adverbial modifier.

The differentiating feature of a sentence with detached members is therefore the presence of the semi-predictive relationship. We see the prospect of further research in the comprehensive analysis of detached members of a sentence in the languages of different systems.

Key words: sentence, semi-predictive relationship, detached member of a sentence, detached adverbial modifier, adverbial participle.